

Сценарии на отчуждението в процеса на раздяла на родителите (Проект за концепция за действие за превенция и интервенция)

проф. д-р Волфганг Кленер

Увод

Когато децата се отчуждават от своите родители, последната дума още не е казана. Защото някога, рано или късно, повечето отново ще се намерят. Но след като стана известен съответният опит с разделени или разведени родители от Америка, съдебната власт и институциите за закрила на младежите все повече обръщат внимание на особената форма на отчуждение – приближаващо се бавно, често необратимо и продължаващо цял живот прекратяване на семейната връзка. Тук трябва да се посочат преди всичко два източника. На първо място студията на Уорд и Харви “Семейните войни – отчуждението на децата”^[1], както и трудовете на Гарднър за *синдрома на отчуждението от родителите* (“The Parental Alienation Syndrome”)^[2]. Двата източника препоръчват пътища, по които не се достига до разрыв между детето и отсъстващия поради раздялата родител.

Гарднър е първият, който е проучил условията, които водят до отчуждаването. В една от по-ранните си публикации от 1998 г. той достига до дефиницията, най-същественото от която може да се преведе така: *синдрома на отчуждението от родителите* (The Parental Alienation Syndrome – PAS) се получава от връзката между програмираща (изтриваща мозъка) родителска индоктринация и личния принос на детето при превръщането в дявол^[3] на целевия родител”. Гарднър изрично отбелязва, че трябва да се направи разлика^[4] между тази специална форма и “Parental Alienation”, т.е. предизвикано от друго обстоятелство отчуждение. Следователно PAS, както показва самата дума *синдром*, е обозначението на протичащ при определени условия процес, при който симптомите или проявленията, които сами за себе си не са изразителни, са довели до затворен образ. Посочените от Гарднър условия са *програмиране и индоктринация* от отчуждаващия родител (в оригинала *отчуждител*) като принципи в процеса на отчуждение, който приключва с отчуждението на детето и прекъсването на семейната връзка към, в повечето случаи, изолирания родител, когато този процес не се спре своевременно с целенасочени и ефективни мерки.

Като начин за интервенция Гарднър прилага семейната терапия, която той нарича още *психотерапия на семейството*^[5]. За индикация на интервенцията на семейната терапия той използва три градиращи състояния, които нарича *степен* или *типове на отчуждение*. Най-леката степен на отчуждение няма нужда от семейна терапия, за разлика обаче от средната степен, чийто поведенчески инвентар дава опорните точки за часовете за семейна терапия. При тежката степен в края на краищата на практика има резистентност към терапията. Защото както отчуждаващият родител, така и зависещото от него дете само в изключителни случаи ще изразят готовност да се подложат на семейна терапия^[6]. В този случай Гарднър препоръчва отделянето на детето от сферата на влияние на отчуждаващия родител и неговото настаняване на друго място.

Концепцията на Гарднър е известна със съкращението PAS и все още е подложена на неразбиране. В повечето случаи подвеждаща е представата, че става въпрос за патологично състояние, което засяга само детето. В действителност обаче детето и родителите са оплетени в еднаква степен в един междучовешки проблем на отношенията, който не може да се разреши само от тях. Причината за неразбирането е заложена от самия Гарднър, като с името PAS се използва т. нар. непълно дефинирано международно понятие, което само насочва към това, което трябва да означава. Такова понятие трябва да се тълкува, т.е. да се обясни по-подробно, каквато е и целта на различните трудове на Гарднър, като и на тази студия.

За приемането на възприетата междуременно в Америка концепция на Гарднър у нас се противопоставят две важни обстоятелства, които трябва да се отчетат. За разлика от Америка на първо място у нас не може да се нареди *фамилна терапия по постановление на съда* [7]; второ, на отнемането на детето от сферата на власт на отчуждаващия родител като правна спънка се противопоставя § 1666 ГК, който допуска такава тежка намеса в родителското право само като *ultima ratio*. Така, с оглед на дадените условия в страната за предотвратяване на отчуждението на децата се получава концепция за действие, която включва превенция и интервенция. Тази концепция е ориентирана към протичането на развиващ се със съдействието на родителите и детето процес на отчуждение, чието приключване съвпада с описаната от Гарднър тежка степен на отчуждение[8]. Аспектът на развитието на следващите един след друг сценарии позволява да се проследи дали и в каква степен се е получило отчуждение на детето, така че е възможно ранното му откриване, което увеличава успеха на превантивните мерки, и интервенцията може да отпадне.

Читателският отзвук за студиите “The Parental Alienation Syndrome” (PAS) на О. Коджо и Кьопел [9] и “Семейните войни – отчуждението на децата” на Уорд и Хейви [10], както и преди това за “Ритуали на осуетяването на общуването при разделени или разведени родители”[11] предлага нов емпиричен материал, залегал в тази студия, за тази концепция за действие за превенция и интервенция. Засегнатите родители споделяли, как детето им не само искало да се скрие от тях, но и по какъв начин им било отнето. Според това, което те разказват, процесът на отчуждение протича винаги по определена последователност от сценарии, като предхождащото отчуждението осуетяване на общуването следва определен ритуал[12]. Разделянето на родителите следва тяхното неговорене, последвано от изолирането на единия родител, след което отчуждаващият родител с лекота осуетява общуването с отсъстващия поради раздялата родител дотогава, докато дезинформацията за него създава толкова негативна картина, че детето не иска да има повече нищо общо с него. Накрая вече не съществува семейна връзка между детето и отсъстващия родител.

Концепцията за действие за превенция и интервенция – структура и приложение

Преди прилагането на концепцията за действие трябва да се обясни:

Независимо дали превенция или интервенция, двете предполагат, че между детето и онзи родител, от когото трябва да се отчужди детето, съществува междучовешка семейна връзка. Защото там, където няма връзка, тя не може да бъде прекъсната. Това наистина е тривиално, но е необходимо да се акцентира.

Според свидетелствата на засегнатите родители и въз основа на личния ми опит при дългогодишна работа като вещо лице по дела по семейно право процесът на отчуждение може да се анализира така да се каже в надлъжен разрез, като се открива винаги същата последователност от стъпки, като че ли всеки път е използван един и същ сценарий.

При психологичната интерпретация на отделните свидетелства се получава преминаващ през две действия като в пиеса процес на отчуждение. Това, което винаги се споменава, напомня за развитието на решаващо човешката съдба действие в гръцката трагедия, което нараства до катастрофа в решителната кулминационна точка, след което следва гибел. Актьори на тази малка сцена на живота са поне едно дете и двама родители, всичките оплетени в съдбата си без да могат да избягат. Детето и отчужденият родител умират в гибелта на често прекъснатата семейна връзка. А въобще не е сигурно дали отчуждаващият родител е победител (виж подробно при Валерщайн, Дж. & Блейкли, С.: Победители и победени, жени, мъже, деца след развода - дългогодишно изследване. Мюнхен, 1989).

В първото действие командва отчуждаващият родител, като детето трябва да позволи да му се случва това, което дойде на ум на родителя. В антракта ролите се сменят. Пасивното дотогава дете поема от отчуждаващия родител доминиращата роля и се превръща в главно действащо лице на второто действие. С тази смяна на ролите върху детето преминава произхождащият от отчуждаващия родител импулс, който въвлича детето в процеса на отчуждение.

1. Първото действие на превантивните мерки

Като главен герой на първото действие в процеса на отчуждение се появява отчуждаващият родител, докато детето има само пасивна поддържаща роля.

1.1. Разделянето на родителите

Раздялата на родителите е техен собствен въпрос, който официално трябва да се уважи. Затова самата раздяла не може да се разглежда нито като предмет на превантивни мерки, нито като нещо повече от започващ процес на отчуждение. Едва в напредналия стадий ретроспективно погледнато раздялата на родителите се вижда като предпоставка за процеса на отчуждение. При това не е задължително двамата родители да са разделени в пространството, достатъчно е, когато, докато още живеят под един покрив, са се отчуждили вътрешно един от друг.

Превантивни мерки: При консултирането, съдебното изслушване или докладването в центъра на вниманието трябва да бъде правото на детето, както това е определено от законодателя в § 1684 ал. 1 ГК: ”детето има право да общува с всеки родител; всеки родител е задължен или има право на общуване”, във връзка с § 1626 ал. 3 ГК: “Благото на детето включва принципно общуването с двамата родители”. Малко след влизането в сила на реформата на брачното право от 1977 г. съдията по семейно право Х.-Кр. Прещийн в Билефелд напомнил на родителите, че човек може да се разведе със своя брачен партньор, но не и с децата си. Оттук възниква въпросът за практическото оформяне на правото на лични отношения. При това смисълът на правото на лични отношения лесно може да се забрави: детето трябва да има ясна картина и за отсъстващия родител, чиято цел е изграждането на идентичността на детето в юношеска възраст. От уважение към родителите, чиято раздяла е техен личен въпрос, в който никой не трябва да се меси, превантивните мерки имат само характер на съвет. Самата раздяла на родителите не е повод за мерки за оказване на помощ. От родителите зависи да предоставят на детето си да се вижда с всеки от тях.

1.2. Неговоренето на родителите

Ако живеещите отделно родители вече не говорят един с друг, уреждат това, което трябва да се уреди, чрез трети лица, например чрез адвокатите си; това се случва в повечето случаи след по-дълъг процес на разстройство на брака, в който детето вече е въввлечено и често е ябълката на раздора. Тогава родителите действат по отношение на детето от различни позиции. Този родител, при когото е детето, е заинтересуван по-скоро от потвърждение на раздялата и затова не е особено заинтересуван от отпадането на неговоренето. За разлика от него отсъстващият поради раздялата родител се стреми да възобнови диалога, защото от това се надява на редовно виждане с детето.

Значението както на раздялата на родителите, така и липсата на разговори на родителите се вижда по-късно, когато се погледне назад. Това се установява при включването за семейна, брачна и педагогическа консултация, при срещите за изслушване в съда, особено в доклада на социалните работници съгласно § 50 от Закона за подкрепа на децата и младежта, понякога в експертизата на избрано от съда вещо лице.

Превантивни мерки: За да се подтикнат упорстващите да не говорят родители към разговор помежду си, не е достатъчно да им се посочи място и време за това. По-

скоро е необходима внимателна и скъпо струваща подготовка. В отделни разговори родителите трябва да се подготвят за темата за разговор, при което в центъра на вниманието е правото на детето на виждане с всеки родител. За повечето случаи за провеждане на налагащия се общ разговор се препоръчва свързания с името на Карл Роджърс индиректен метод [13], който не поучава, а настройва представите и очакванията на всеки родител към конкретен план за действие, така че всеки отделен разговор с родителя може да завърши с уговорката за това, какво иска всеки да е направено до следващата среща за разговор.

Студията “Семейните войни – отчуждението на децата”[14] дава важни указания за преодоляването на застоя или мъртвата точка, което между другото се изразява в липсата на разговори. Ако не се стигне до преодоляването на застоя, мъртвата точка или неговоренето, следващият сценарий така да се каже вече е програмиран – изолирането на отсъстващия поради раздялата родител.

1.3. Изолирането на отсъстващия поради раздялата родител

Изолирането означава, че този родител не е част вече от семейството. Дватама родители живеят в различни, постоянно отдалечаващи се един от друг светове. Ако детето не успее да се устрои в двата дома, в този на всеки родител, и по този начин да се научи да живее с раздялата на родителите, в повечето случаи рано или късно се прекъсва контактът с изолирания родител[15]. Майката не може да прости на бащата на детето си, че я е оставил с кърмаче да живее в лишения. Когато на бащата се оспорило по-нататъшното виждане със сина му, той сезирал съда. При изслушването пред дежурния съдия по семейни дела станалото междуременно на 12 години момче обяснило: “У нас вече не се говори за татко”. С това е искал да каже, че бащата е изолиран от живота на майката и от неговия живот и дори споменът за него е табу.

Превантивни мерки: Преди обмислянето на превантивни мерки трябва да се провери дали за изолирането на отсъстващия родител няма съдебно ограничение или дори прекратяване на правото на виждане, което може да се промени само от брачната колегия. Ако обаче няма очевидна причина, опитът показва, че само с думи нищо не може да се постигне. Тогава по право трябва да се действа. В същността си това е именно интервенция, но по отношение на процеса на отчуждение е превенция. Така, както дежурният съдия прекратил изолирането на бащата, като го е изслушал заедно с 12-годишния му син. Така се е получила вълнуваща за двамата, син и баща, среща като по този начин е поставено началото за двустранното повторно сближаване, на което майката вече не се е противопоставила.

1.4. Злоупотребата с неограничената власт за оказване на влияние и разпореждане с детето

Докато раздялата на родителите, липсата на разговори помежду им и изолирането на отсъстващия поради раздялата родител се осъществява основно между двамата родители, оставащият родител се насочва към детето по силата на присъдената само на него с родителските грижи или присвоената самостоятелно неограничена власт на влияние и разпореждане, за да подчини неговото общуване с отсъстващия родител на своята воля или за да осуети напълно общуването. Пример за това: На бащата е присъдено от съда право на лични отношения с детето всеки втори уикенд. Но дали ще има виждане той научава едва тогава, когато отиде в къщата, за да вземе сина си. Тъй като синът е запазил положителния образ за родителя си, той с удоволствие прекарва време с баща си. Но съмненията започват да се обаждат. Бащата сигурно застрашава детето, като го остава да участва в спортните си занимания. Така понякога виждането се разрешава по усмотрение на упражняващата власт майка, понякога дошлият баща бива връщан. Такова сурово прилагане на властта за влияние и разпореждане на единия родител над детето идва в повечето случаи със съзнанието

за несправедливост, както се обяснява в студията “Ритуали на осуетяването на виждането при разделени или разведени родители” [16]. Това, доколкото е разпространено, показва, че в голяма част от делата по семейно-правните въпроси трябва да се взема решение за своеволно уреждане на виждането.

Превантивни мерки: Неограничената власт на влияние и разпореждане с детето, която е или присвоена, или дадена като изключителни родителски грижи лесно подвежда към отнемане на детето от отсъстващия и в повечето случаи вече изолиран родител. Затова целта на превантивните мерки е гарантирането на правото на детето на виждане с всеки родител при запазването на баланс на властта между родителите и предотвратяването на обръщането по наклона на властта от властния към безвластния родител. Първо властният родител трябва да се вразуми, че действащият закон (§ 1684 ал. 2 ГК) изисква въздържане от всичко, което повлиява на отношението към другия родител или затруднява възпитанието. Ако присъстващият и отчуждаващият родител (при Гарднър *отчуждител*) все пак остане неблагоприятен, защото се чувства уверен във властта си над детето, методът за структурна промяна представлява друга превантивна по отношение на процеса на отчуждение мярка, като пълната власт над детето се ограничава по право. Когато единият родител не може да прави каквото иска, се появява променена междуличностна семейна структура на отношенията, в която вместо наклон на властта има предпоставки за баланс на властта. Участниците се преоткриват в другата позиция, откъдето трябва да възприемат нови начини на поведение. Така неблагоприятният родител се насочва към консенсус. Това променя и позицията на детето, чието благо отново попада в центъра на вниманието, което според познатата теза на Голдщайн изисква “най-малко вредната алтернатива за защита на растежа и развитието” [17]. По същия начин се променя и позицията на отсъстващия поради раздялата родител, който вече не е изцяло без власт. Ако не се постигне възвръщането на баланса на властта, почти неизбежно следва следващият сценарий на осуетяване на общуването.

1.5. Продължаващото осуетяване на виждането

Осуетяването на виждането показва видимо подкладения от властния родител процес на отчуждение за първи път едва тогава, когато се предшества от сурово упражнявана власт на влияние и разпореждане с детето. Волята за власт за окончателното разделяне на детето от другия родител се постига само когато по-продължително време липсва общуване на детето с отсъстващия поради раздялата родител. Упражняващият по този начин своята власт родител се нарича в трудовете на Гарднър *отчуждител* или *отчуждаващ родител*.

Често отчуждаващият родител се оправдава с аргумента, че не задържа детето, че то може да посещава отсъстващия родител винаги, когато пожелае, но не може да го принуди да прави това. Това оправдание често се приема, защото не може да се говори за принуда спрямо децата. Наистина не се обръща внимание на това, че властният родител е виновен, че е пропуснал да обясни на детето си, че е негова воля да посещава другия родител. При необходимост той трябва лично да заведе детето. Там, където не се постигне това, процесът на отчуждение продължава безпрепятствено.

Наистина не всяко осуетяване на виждането трябва да отнеме детето от другия родител. Ако мотивът на присъстващия, упражняващ власт родител се основава на страхове да не го загуби и да не се раздели от него, може да му стига, когато детето не вижда другия родител, и от съзнанието за семейна принадлежност той постепенно се превръща в неясен спомен за все по-отдалечаващо се минало. Отчуждението се осъществява без прекъсване на връзката, така че възобновяването на общуването

изисква в повечето случаи само професионално подготвено и осъществено събиране на дете и родител.

Превантивни мерки: Тъй като продължителното осуетяване на виждането предполага наклон на властта, в сила са превантивните мерки на предхождащия сценарий за възобновяване на баланса на силите между родителите. За да не се стигне до отчуждение, виждането трябва да се уреди задължително. Желателно е свободно споразумение между родителите, което предполага у тях готовност за разбиране и способност за разбиране. В противен случай брачната колегия трябва да се произнесе за правото на виждане, което задължава двете страни, при необходимост виждане с придружаване като превенция спрямо понататъшното осуетяване на виждането. Ако упражняващият власт на влияние и разпореждане с детето родител продължи осуетяването на общуването, превенцията не е подходящо средство.

Там, където превантивните мерки остават без резултат, не помага разговор, а само тяхното налагане, като се ограничава властта на влияние и разпореждане на останалия безинтересен родител. Това може да означава отнемане на правото за определяне на мястото на пребиваване или отнемане на родителските права от компетентната за такава интервенция брачна колегия. Принципно това е интервенция, но по отношение на процеса на отчуждението остава превантивна мярка.

1.6. Дезинформации за отсъстващия родител

Разположените във времето сценарии до осуетяването на общуването, когато се появяват от раздялата на родителите, са само потенциални елементи на процеса на отчуждението. С дезинформациите властният родител започва първо умишлено да отдалечава детето от отсъстващия родител. Скрытите причини за такава умисъл са много. Те се разпростират от оправдание на необходимостта за раздяла през желанието за притежаване на детето като един вид човешка печалба от прекратената връзка до чиста омраза^[18], която дава мира едва тогава, когато детето е прекъснало всички мостове към другия родител.

Пример за оправдание: Главното действащо лице е една майка. Една сутрин тя забелязва рана в областта на гениталиите на дъщеря си. Това може, в което е убедена, да е направил само бащата. Още в същия ден тя напуска с децата си общото жилище и подава оплакване в полицията. Оттам нататък бащата носи кръста на сексуален престъпник. Едва на делото детето потвърждава, че не го е направил бащата. Но дотогава детето е било отнето от бащата и дадено на майката. Въпреки противоречивото доказателство, тя е продължила да твърди, че има сексуално посегателство над детето, за да оправдае с това твърдение отчуждението на детето от бащата.

Това, което Гарднър нарича принцип на процеса на отчуждение, а именно *програмирането* (или *промиването на мозъка*) както и *индоктринацията*, се нарича **дезинформация**. Дезинформация означава представянето на отсъстващия родител в такава лоша светлина чрез преднамерено неверни изказвания, че детето придобива толкова негативна картина за отсъстващия поради раздялата родител, че то се отвърща от него с отвращение и страх.

Пример за дезинформация: Бащата, който не изглежда да има нещо против, позволява на своите родители, бабата и дядото на 10-годишния му син, да внушат на внука си, че живеещата отделно от бащата майка е престъпничка и крадла. Това е открито случайно и трябва да отнеме детето от майката. Действително, поради липсата на ключ за къщата, майката е влязла в собствената си празна къща през прозореца, за да си вземе нещата. Скоро и 10-годишното момче говори лошо за майка си, както и цялото семейство. Бабата хвърля поздравителната картичка от коледен подарък от майката с презрителен жест пред себе си върху масата, като детето

постъпва с картичката по същия начин, както се видя при проучването на брачната колегия. Актьорите почти бяха успели да осъществят своето намерение, ако не бяха прекалили толкова, че твърдението, че майката е престъпничка и крадла е могло да подтисне положителния образ на майката, който детето е имало. Но това е само “като че ли”. Защото в действителност на 10-годишното момче е липсвала майката, която то не е можело да си представи като престъпничка. Така момчето винаги е било чакано от майката след училище, когато не е можело да бъде видяно останалата част от семейството. Една съпричастна учителка, която е разбрала всичко, се е погрижила да запази всичко в тайна. Докато решението на брачната колегия отново е възстановило правото на детето на виждане с всеки родител.

Интервенция: В повечето случаи опитът за вразумяване на действащия с дезинформации отчуждаващ родител чрез разговори е безрезултатен. Дезинформацията трябва да се получи от света не само чрез уточняваща информация. Защото “semper aliquid haeret” (нещо винаги остава неразрешено). Подложеното на преднамерено грешни изказвания за другия родител дете трябва само да разбере грешния характер на тези изказвания. Това е необходимо поради две причини. От една страна, тъй като отчуждаващият родител не изоставя своето намерение да отдалечи детето от другия родител, осуетяването на личното виждане на детето с отсъстващия родител трябва незабавно да се прекрати, за да може детето да се убеди със собствените си очи, че са му наговорени лъжи. От друга страна, детето трябва да се отдели за времето на личното виждане с отсъстващия родител от властта на влияние и разпореждане на отчуждаващия родител. За да не може отчуждаващият родител да се противопостави, се препоръчва виждане с придружаване съгласно § 1684 ал. 4 ГК, което трябва да се осигури със съдебно решение.

Антракт

По чисто прагматични причини при концепцията за действие за превенция и интервенция първото действие се разграничава от второто. В първото действие сценариите се представят на наблюдателя чрез поведението на актьорите, т.е. детето и родителите, за което се показват превантивни мерки. За разлика от него сценариите на второто действие са определени от душевните състояния на детето, към които преминава присъщият на намерението за отчуждаване на отчуждаващия родител импулс и там се развива съхраняваната в себе си собствена динамика, която тласка детето от душевно състояние към душевно състояние до окончателното прекъсване на връзката му с отсъстващия родител.

2. Второ действие на интервенциите

Представеният на наблюдателя при прехода от първото към второто действие образ е описан от Гарднър със средната степен на отчуждение. Вътрешният живот на детето се управлява от напрежението, което или ще предизвика конфликт на лоялността респ. Еквивалентността, или ще се породи от индоктринацията чрез приеманите за истински дезинформации. Това второ действие достига, когато не може да се сложи край, драматичната кулминационна и повратна точка, от която детето носи в себе си отрицателен образ на родителя, така че процесът на отчуждение неудържимо се насочва към прекъсване на семейната връзка с отсъстващия и вече изолиран родител. Поставя се въпросът какво става в това дете и как може да се разбере този процес. Отговорът на този въпрос е предпоставка за интервенция, която не може да се повлияе от привидната непримиримост и описаната още от Гарднър липса на чувство за вина и гузна съвест.

2.1. Индоктринация на детето и отказ на контакт

Дезинформацията като съзнателно действие на отчуждаващия родител може да бъде наблюдавана отвън, затова се включва в първото действие. Извършващата се с

дезинформацията индоктринация се осъществява в душата на детето и затова се включва във второто действие. Така дезинформацията и индоктринацията са двете страни на един и същ процес.

Подложеното и без това на машинациите на отчуждаващия родител беззащитно дете, особено когато е в детска или предучилищна възраст, приема умишлено неверните изказвания за отсъстващия родител за истина и не забелязва целената с това индоктринация. Предразположеността към индоктринации са наблюдава и при по-големите деца и младежи, най-вече когато присъстващият, отчуждаващият родител иска да се убеди в благоразположението на детето, като изпълнява неговите желания, за което отсъстващият поради раздялата родител няма тези средства. Тъй като това не може да се навакса, детето отказва контакт с него^[19]. Тази форма на отказ на контакт не допуска общуване, но не предизвиква прекъсване на семейната връзка, така че по всяко време е възможно повторното сближаване на детето с отсъстващия родител.

Съвсем не толкова рядко отказът от контакт както и по-късно прекъсването на семейната връзка с детето се интерпретира като неговото волеизявление съгласно § 50б от Закона за охранителните производства, като че ли детето на разделени родители няма нищо друго предвид, от това да вземе страна между майката и бащата. Желанието на децата е по-скоро условията им на живот да не се променят, което означава континуитет. Най-близо до истината е предположението, че те не желаят нищо повече от това двамата родители отново да са заедно и винаги да са на тяхно разположение.

Пример за индоктринация и отказ от контакт: След като къщата и бизнесът не могат да се запазят, майката прехвърля на бащата единствената вина за разрушаването на семейството. Междувременно тя е наела с децата толкова отдалечено жилище, така че не може да се очаква нежелано посещение на бащата. Тя си мисли, че трябва да е готова по всяко време да предотврати неговата намеса в нейния живот и този на децата ѝ. Отбранителният праг е достигнат вече с писмата и телефонните обаждания, без оглед на поисканото от бащата право на виждане с детето. Когато по повод на съдебното изслушване на майката се обяснява, че когато децата прозрат индоктринацията, те ще се отчуждят от нея, тя отговаря, че знае това и въпреки това иска да действа. След като децата възприемат спрямо баща си същата отбранителна позиция като майка си, на съдебното изслушване е направена очна ставка с бащата. Като основание за тяхната отблъскваща позиция те посочват ежедневни така наречени нелепи случки. Например между тях и бащата често е имало спорове. Той не им е помагал за домашните, те не могат да водят приятели вкъщи и той винаги искал да спи следобед и да не бъде обезпокояван (за бащата работното време като хлебар започва в 3,30 ч сутринта в стаята за месене). Когато след раздялата на родителите бащата им изпращал нещо по пощата, това в повечето случаи били неща, които не ги интересували. Това, от което имали нужда или искали да имат, те получавали от майката. В очите на индоктринираните деца образът на обявения за персона нон грата (нежелано лице) родител се смаява постоянно до такива почти ритуализирани упреци, които са посочени от Гарднър от американска гледна точка^[20]. Предвид тяхната индоктринация не може да става въпрос за свободна неповлияна воля и убедителни аргументи на децата.

Интервенция: Поради упоритостта и продължителността на дезинформацията разубеждаването на детето да се откаже от индоктринацията, както се вижда от живота, е начинание почти без изгледи за успех. По-ефектно е детето да се остави да се види с отсъстващия поради раздялата родител и по този начин да се сблъска с реалността, за да разбере само наприказваните му лъжи. Това действително изисква

някои разходи. Срещата трябва да се проведе на място, от което властният родител трябва да се държи настрана. И ако не веднага, то поне остава надеждата, че в недалечно бъдеще детето само ще разбере истината.

2.2. Детето в конфликта на лоялността или еквивалентността^[21]

Зависещото от властващия родител дете може да следва дадените в дезинформацията и индоктринацията нареждания да не се опитва да се свързва с другия родител. Трябва да се очаква увеличаваща се двустранна хладина, която може отново да изчезне, защото на това място процесът на отчуждение не може да продължи и така остава в застой.

Когато детето приема дезинформациите, но не позволява да се индоктринира от тях, принципно то започва да се съмнява на кого да вярва, на собствения си опит с отсъстващия родител или на това, което му се разказва. На което и да повярва детето, то винаги ще е срещу другата страна. Така детето попада в конфликт на лоялността или еквивалентността. Това, което с основание може да се опише, в повечето случаи се вижда едва в напредналия съдебен процес, при изслушването на детето съгласно § 50б от Закона за охранителните производства или при изслушването на родителите съгласно § 50а от Закона за охранителните производства. Защото конфликтът като вътрешно състояние на детето не се забелязва отвън, т.е. от поведението. Това отговаря на тип 2 “детето не знае нищо” от ритуалите на осуетяване на общуването^[22]. Както и преди, детето е между двамата родители, свързано поради зависимостта си с единия родител и възпрепятствано по този начин да бъде с другия. Детските форми да се живее с неразрешим конфликт, от една страна, е “идентификацията с агресора”^[23], в случая с отчуждаващия, властимащ родител, за да не бъде подложено повече на неговото притискане, и, от друга страна, идеализацията на другия, недостижимия родител чрез поддържането на положителен образ на родителя. Последствието от неразрешаващи се конфликти е блокиране на действието, което се изразява видимо върху отсъстващия поради раздялата родител, като вече няма общуване. Повторното сближаване е възможно по всяко време, когато конфликтът се разреши, напр. чрез освобождаването на родителите от липсата на разговори, както веднъж едно дете с облекчение каза: “Най-накрая отново си говорят”. При децата, които не научават това, процесът на отчуждение продължава.

Пример за конфликт на еквивалентността: Всичко изглежда насочва към описания от Гарднър *синдром на отчуждението*. Раздялата на родителите, взаимната им мълчаливост, изолирането на бащата, неограничената власт за влияние и разпореждане на майката над детето, нежеланието на детето да е с баща си и облечените в обвинения информации за него като отсъстващия родител. При раздялата на родителите детето е преживяло някои неща само. Когато детето, което вече е в юношеска възраст, пише писмо на бащата, с когото не се е свързвало от години, и чрез това писмо си урежда сметките с него с младежка радикалност и едновременно си спомня за преживените заедно събития, това показва колко е въввлечен синът в конфликта, колко е разкъсан вътрешно. От една страна, той мисли, че с писмото е поставил начало на повторното сближаване с бащата; от друга страна, е разочарован, когато в отговора си бащата не се оправдава за упреците, а уверява сина си, че го разбира много добре. Докато се разменят писма и взаимно си обръщат внимание, семейната връзка няма да бъде прекъсната, а при сина има неразрешен конфликт на еквивалентността. Какво конкретно става е описано в “Ритуалите на осуетяване на общуването” като натоварен с конфликт тип 2 “детето не знае нищо”^[24].

Забележка: Този сценарий трябва да се модифицира за по-малките деца до въпросната възраст така, че не може да се очаква конфликт на лоялността или еквивалентността, защото тези деца не възприемат нещата така, каквито са.

Интервенция: Първо става въпрос за това, как неразрешимият за детето конфликт на лоялността или еквивалентността трябва да се разреши отвън, а след това и професионално. За това е необходимо съдействието на двамата родители. Докато отчужденият отсъстващ родител веднага се подготви в очакване на възобновяването на общуването, съдействието на отчуждаващия дотогава и отговорен за дезинформацията родител зависи от това, дали е готов да помогне на детето за решаването на конфликтната ситуация. Този родител може да каже например на детето: “Искам да отидеш на гости на другия си родител; ще те заведа дори при него”. За детето е по-убедително, когато двамата родители се явяват заедно пред него и му обяснят, че неговият дом е както при единия, така и при другия родител.

Този сценарий предлага последната възможност за връщането на напредналия процес на отчуждение. Детето може отново да възобнови връзка си с двамата родители. Ако това не успее, остава действителната интервенция, както при предишните сценарии – ангажираното събиране на детето с неговия вероятно междуременно отчужден отсъстващ родител. При това общата минала биография на двамата – дете и родител – отново ще ги сближи. Аранжиментът на такова събиране не се изчерпва с посочването на мястото и датата. Много по-необходимо е придружаване, което с вещина и опит да осигури спокойна атмосфера, а при необходимост - премахването на драматизацията. За това е необходима преди всичко службата за младежта, а в зависимост от местните дадености - и педагогическа консултация.

2.3. Обратът от положителен към негативен образ на родителя като драматична кулминационна точка на процеса на отчуждение

Конфликтът на лоялността или еквивалентността се получава от противопоставянето на информация и дезинформация, който детето не може да разреши само. Защото след продължителното осуетяване на общуването то не може да проверае дезинформацията със собствен опит с отсъстващия родител чрез възприятия и мисли. Затова създаващото конфликта противопоставяне оказва влияние и върху нагласата и позицията (англ. attitudes) спрямо отсъстващия поради раздялата родител. Тъй като това е процес, който протича в психиката на детето, той остава незабележим отвън.

Отчуждените от своите деца родители разказват единодушно, че прекъсването на връзката от детето било неочаквано изведнъж, било загадка за тях и не станало с дело, което не се разбира. Също така единодушно разказват за непримиримостта на детето, от което някои правят извода, че не само недоразуменията са ги разделили, имало е и нещо друго. Така се повдига въпросът за това, което се случва в психиката на детето и което води до прекъсване на връзката.

Докато информацията и дезинформацията са в неразрешим от детето конфликт, то ще успее да го разреши чрез промяна на нагласата и позицията спрямо отсъстващия родител. Сетивните органи дават информация на новороденото за непосредственото му обкръжение. Така се сглобява представа за света, в която принципно образите на майката и бащата са положителни. Заради ранното им получаване, тези родителски образи са много трайни и устойчиви на промени. В тях рикошират изхождащите от отчуждаващия родител дезинформации за отсъстващия поради раздялата, вече изолиран родител. От психологична гледна точка зад тях има непроменливост на възприятието и резистентност към промените по отношение на

положителния образ на родителите; душевното ни съществуване зависи от континуитета на обичайните условия за живот.

Не от само себе си, а във връзка с по-продължително осуетяване на общуването дезинформацията се превръща в индоктринация, особено поради фактора време общите неща между детето и отсъстващия родител се превръщат все повече в оставаш в миналото спомен. Колкото повече това минало загубва своята актуалност, толкова повече избледнява все още положителният образ на родителя. Едновременно с това се създава получаван от дезинформациите отрицателен образ на родителя, който очаква своя шанс в дълбокото съзнание. Тогава, изведнъж и без предизвестие, полученият от дезинформациите отрицателен образ на родителя се появява в съзнанието на детето, докато първоначално положителният образ на родителя веднага се изтрива. Този друг отрицателен образ на родителя е също толкова траен и устойчив на промени като първоначално положителният образ на родителя. Такъв процес, при който на мястото на определено състояние изведнъж и без предизвестие се появи друго състояние, се нарича *феномен на обратата*.

Ако детето вече е вгълбило в отрицателния образ на родителя, първо се приемат твърденията на присъстващия родител и се отразяват така, като че ли отговарят на собствените разбирания. При Гарднър това са *скритите сценарии*. Тук отново се появява идентификацията с противната страна^[25]. Упражняващият власт родител трябва да се успокои, за да настрои своите съпровождащи дезинформацията намеси. Свързано с това, но трябва да се разграничи от него, е *безумието на двама*, т.е. приемането на истински или внушени твърдения на друго лице, най-вече за да се отговори на неговите очаквания. Алис Милър, която преди е работила в Цюрих като психотерапевт, описва какво предизвиква това погрешно развитие на личността в своята изключително интересна книга “Драмата на надареното дете и търсенето на истинския Аз”^[26].

Този сценарий трябва да се модифицира за по-малките деца, още когато се задават въпроси. Такова дете вече има образ на родителя, но не може да транспонира дезинформиращите вербални информации в еквивалентен образ. Принципно това се случва в детската градина. Дотогава се следва властващия родител.

Като зараждащ се в психиката на детето процес, който поради тази причина не може да се наблюдава отвън, обратът от първоначално положителен към отблъскващ отрицателен образ на родителя принципно трябва да се провери чрез психологически проучващ разговор или чрез психоанализа. Само обусловените от ситуацията негодувания на детето от отсъстващия родител още не са проверка. Не е възможно нещо повече от установяване на фактите, защото предизвикателството вече е хвърлено. Затова тук се изхожда от препоръката за интервенция.

2.4. Прекъсване на семейната връзка от детето като последен симптом, който завършва PAS.

Ако отчуждаващият, индоктриниращ родител е довел детето до там, че то носи в себе си отрицателен чужд образ за отсъстващия поради раздялата родител, скоро се прекъсва семейната връзка с него. При Гарднър това отговаря на тежката степен на отчуждение, която се характеризира с голяма странност на поведението на детето. То е изцяло променено, не може да се познае. Така го описват родители, на които детето им е отнето. Психологически погледнато при превръщането на първоначално положителния образ на родителя в отрицателен образ поради дезинформации, които определят съзнанието, детето е направило крачката от нивото на реалността към несвързаното вече с фактите нереално ниво на желанията и фантазиите (К. Левин), което не познава граници и затова е неограничено. С толерантността на отчуждаващия родител детето провежда очерняща кампания, като за омразата си към

изолирания и отчужден родител може да посочи само слаби аргументи и абсурдни обяснения, ако не изложи събитията като преживени от него, които отчуждаващият родител привежда и които Гарднър нарича *скрити сценарии*. Кампанията за очерняне засяга останалата част от семейството на мразения родител. При всичко това детето не попада в раздвоение на чувствата, както и не показва чувство за вина или гузна съвест спрямо изолирания, превърнат в персона нон грата (нежелана особа) родител. Ако още има посещения, детето постоянно се провокира чрез поведението си и се показва непримиримо спрямо всеки опит за повторно сближаване. След това посещенията вече не са възможни. Не може да се даде отговор на естествения въпрос за връзката на детето с отчуждаващия дотогава и сега триумфиращ родител. Може би детето и родителят представляват едно цяло, т. нар. *безумието на двама* [27]. Това обаче не е сигурно. Може да има и *идентификация с противната страна*. Това означава, че докато отчуждаващият родител загубва своята власт над детето, то се отвръща от него.

Извършено с такова предзнаменование прекъсване на семейната връзка с отсъстващия родител вече не може да се върне назад и затова трябва да се предотврати. Колко необходимо е това, се вижда от следния пример: Когато майката бързо напуснала нищо неподозиращия баща на тогава 4-годишното момче заради друг мъж, като взела детето със себе си, тя била в криза на обясненията. Тя обяснила на детето, че бащата произхожда от престъпно семейство, то трябвало да се пази от него и от другите членове на семейството, които не понасяли шеги. В действителност един чичо на детето е бил изправен като младеж пред съда. Тя добавя още нещо и, както се разбра от продължаването на съдебния процес, внушава на момчето, че бащата му му е посегнал сексуално. Детето се доверява на майката сякаш, защото двамата имат много общи неща. Напр. интерес към свиренето, при което детето пее действително добре. Така между майката и детето се развива вече споменатата и наречена *безумието на двама* връзка. Може да се нарече и симбиоза. Детето има буквално същите аргументи като майката. С тази дезинформация тя успява да създаде у детето такъв отрицателен образ на бащата, че то прекъсва връзката с него и обяснява на всеки, който иска да го чуе: “Искам да забравя стария татко, не искам да имам нищо общо с него. Мразя го. Не искам да го виждам повече. Той е виновен за всичко”. След безрезултатното пропадане на опит за събиране на детето с бащата, поради непримириемостта на детето, нямаше съмнение в диагнозата PAS.

Интервенция: Целта на интервенцията е да върне обратно прекъсването на връзката между детето и отсъстващия, изолирания родител. Детето трябва отново да общува с всеки родител (§1684 ГК). Това не става от само себе си, а трябва да се извърши професионално. Първо или трябва да се ограничи властта на отчуждаващия родител, или да му се отнеме изцяло. Както се вижда у Гарднър, който дава препоръки за интервенция за тежката, устойчива на терапия форма на отчуждението, това е възможно или чрез прехвърляне на родителските права на отнетия родител, или чрез настаняване на детето в собственото му семейство, защото въпреки раздялата на родителите си детето остава близко с майката и бащата както и с техните семейства. Ако, както в примера по-горе, майката и синът останат разделени задълго, въпреки че са тясно свързани с *безумието на двама*, това би била насочена срещу майката, но, поради раздялата с нея, мярка за сметка на детето. Детето има само възможността отново да открие истинската същност на отчуждения родител извън сферата на влияние на майката, за да получи отново положителен образ на родителя, освободен от дезинформации.

4. Други постановки с оглед на ситуацията при братя и сестри, деца в домове за временно отглеждане и други домове

Тъй като се нарича PAS, може да се приеме, че намерението за отнемането на детето от някой от неговите родители се извършва само при собствените родители. Действително и други членове на семейството могат да бъдат отчуждаващи, като бабата и дядото, които не харесват другия родител, чичовци, лели, по-големи братя и сестри, съседни, дори приемни родители и възпитатели, когато имат власт над детето. Процесът на отчуждение протича по същия начин като при собствените родители. В последно време се обърна особено внимание на съдбата на деца, които се дават за отглеждане. Началото за това постави доклад на тема “Контрол/работа на службите за младежта” от Р. Виснер на конгреса “Благото на децата” 4-6.11.1996г. От този доклад е следният цитат: “Ако даваните за отглеждане деца не се прикрепят към някой правен институт, което с даването на детето да доведе редовно и автоматично до неговото оставяне в приемното семейство, тогава службата за младежта ... има много важна роля. Създаването или възобновяването на положителните рамкови условия в родното семейство не зависят само от поведението на родителите, а решително от позицията на службата за младежта за връщането на децата, но и от вида на помощната позиция в конкретния случай. Тъй като за службата за младежта е много по-скъпо и натоварващо да подкрепи достатъчно истинските родители при подобряването на цялостната ситуация и при поддържането на постоянните контакти с детето им, отколкото да остави истинското семейство на “неговата съдба” и да затрудни контактите с детето, има опасения, че много служби за младежта волно или неволно създават условия за продължително оставане на детето в приемно семейство”^[28]. Какво означава от човешка гледна точка продължителното оставане на детето в приемно семейство показва един пример от последно време, който подчертава само генезата на отчуждението на детето, давано за отглеждане, от неговото истинско семейство. 6-годишно дете живее от едногодишна възраст при приемни родители. Неговите истински родители хранят надеждата от предоставеното им службно 14-дневно виждане с детето, че скоро отново ще могат да вземат детето у дома. Когато обявили намерението си отново да вземат детето, спокойното дотогава отношение към приемните родители изведнъж се превърнало в отказ и било съпроводено с неочаквани трудности. Детето не искало нито да посещава своите родители, нито да ги вижда; било се страхувало от тях. Най-накрая детето казало на родителите си, че иска да носи името на приемното семейство. Не само това, но и още преди директната последователност от исканията на родителите за връщане на детето и внезапно и неочаквано появили се трудности, които не позволяват по-нататъшно общуване на истинските родители с детето им, като елементи на процеса на отчуждение показват намерението за отнемане на детето от истинските родители. Това се случва, когато приемните родители не се приемат като временно заместващи родители, каквито са в действителност, а като “по-добрите” родители, които гледат на и без това покосените от съдбата истински родители самонадеяно и когато службата за младежта и съдебната власт са насочени към външността, защото се знае много малко за протичащия на този фон процес на отчуждение.

Заклучение

Целта е да не се получава необратимо отчуждение на децата. Това е целта на представената тук концепция за действие на превенция и интервенция. В реалния конкретен случай може да се наложи модификация според възрастта на съответните деца, както и техния статус, дали са деца от обикновено семейство, деца за отглеждане в приемно семейство или от дом. Братята и сестрите ще изживеят по различен начин различните сценарии в зависимост от възрастта си, така че PAS евентуално няма да засегне всички. Освен това трябва да се обърне внимание на статуса на съответното дете. Децата в семейство се влияят по-малко, така че

отчуждаващият родител трябва да съумее по всякакъв начин да отнеме детето от отсъстващия родител. За разлика от тях децата в приемни семейства са лесно податливи, особено когато са осъзнали статуса си на такива деца. От страх да не бъдат изгонени – дете в семейство никога няма да си помисли това и на сън – те се опитват да отговорят на очакванията на приемните родители, а именно да бъдат тяхно дете. Дали приемните родители възнамеряват да задържат детето завинаги става ясно, когато създават трудности на истинските родители, когато обявят намерението си да вземат детето, за което до сега не е ставала въпрос. Едновременно с това неговото общуване с тях се ограничава или прекратява съвсем. Оттам се извършва процес на отчуждение “като по книга”. Когато отчужденото дете се признае за част от приемното семейство, това означава привидна сигурност. Защото отношението на приемните родители не създава родственото отношение. Затова приемните родители могат да прекратят това отношение по всяко време и без последствия за тях.

За да не се достигне до даващо отпечатък върху целия бъдещ живот отчуждение на децата, представените тук сценарии предлагат базата за разбиране за своевременен и ефективен избор на превантивни мерки и интервенции както и базата за правната оценка на сценариите като събиращи доказателства факти.

Бележки

¹ Peggi Ward & J. Campbell Harvey преведени от английски от Кристиан Т. Дум, Семейни войни -отчуждението на децата, ZfJ 6/1998, стр. 237

² R.A.Gardner, The Parental Alienation Syndrome, Cresshill NJ 1987, 1992, 1998

³ В оригинала е „vilification“, което може да означава ругатня или оклеветяване или очерняне, но в контекста има характер на превръщане в дявол.

⁴ R.A.Gardner, Introductory Comments on the PAS. In: The Parental Alienation Syndrome, Cressill, NJ 1998

⁵ Richard A.Gardner, Family Therapy of the Moderate Type of Parental Alienation Syndrome, The American Journal of Family Therapy, 27:195-212, 1999.

⁶ Срв. Fn 2, стр. 271.

⁷ Срв. Fn 2, стр. 221 и сл. за съдебно наредената семейна терапия.

⁸ Срв. Fn 5, стр. 198

⁹ Ursula O-Kodjoe/Peter Koepfel, The Parental Alienation Syndrome (PAS), DAVorm 1998/1

¹⁰ Срв. Fn 1, стр. 237

¹¹ В. Кленер, Ритуали на осуетяването на общуването при разделени или разведени родители, FamRZ 1995, стр. 1529

¹² Срв. Fn 10, стр. 1529

¹³ К. Р. Роджърс, Не-директивната консултация, преведено от английски от Ерика Носбюш, Мюнхен 1972

¹⁴ Срв. Fn 1

¹⁵ От съображения за лична защита този пример както и другите в тази студия са представени така, че само техните директни участници мога да се познаят.

¹⁶ Срв. Fn 10, стр. 1530 и сл.

¹⁷ Й. Голдщайн, Отвъд детското благо, второ издание, Франкфурт на Майн 1979, стр. 49

¹⁸ Омразата включва липсата на мярка, така че тя веднага спира, когато мразеният предмет е унищожен.

¹⁹ Срв. Fn 3.

²⁰ Срв. Fn 4.

²¹ Понятието конфликт на лоялността идва от разговорния език. Точното название е конфликт на еквивалентността; лицето е между две равностойни (еквивалентни) решения, не може да вземе решение поради тяхната равностойност.

²² Срв. Fn 10, стр. 1532 и сл.

²³ Срв. Fn 2, стр. 117 и сл.

²⁴ Срв. Fn 11, стр. 1532 и сл.

²⁵ Идентификацията е процес на нормалното развитие. Той започва с подражаването или ученето по модел (Бандура) и продължава до юношеска възраст, като вече порасналото дете влиза в чужда кожа, за да изпита чувството за съществуване за опознаването на Аз-а.

²⁶ Алис Милър, Драмата на надареното дете и търсенето на истинския Аз, Франкфурт 1982.

²⁷ Като таблица, срв. Fn 5, стр. 2.

²⁸ В: erp- документация, № 6/97, стр. 73.